

június 29-ét, az aratás kezdetét jelöli. A november 11-i *Márton-nap* pedig nemcsak a libapecsénye és az újbor, hanem az elszámolás, a jobbágytartozás levonásának napja is volt.

A népi szólások, csúfolók a gyakori vagy furcsa hangzású nevekre épülnek. Ezek legtöbbször egyszerűen a rímhelyzetet használják ki, például *Klári, Klári, lárifári; Elemér, minden lyukba belefér; István, vicispán, süvegelik az utcán*.

A köznevesülés folyamata a köznevek és a tulajdonnevek termékeny kölcsönhatásáról tanúskodik. Köznevek gyakran váltak keresztnévvé, ilyenek többek között a *Piros*, a *Barna*, a *Bátor*. A gyakori nevek viszont összetételek tagjaiként maguk is gazdagítják a köznyelvi szóállományt. A női nevek sokszor virágnévből származnak, például *Viola, Hajnalka, Rózsa*. De női nevekből is keletkeznek virágnevek: a *boglárkőköröcsin* a *Boglárkából*, *ilonahagyma* és *kékilonka* az *Ilonából*, *zsófiaseprű* a *Zsófiából*. A *Katalin* nemcsak a pettyes bogárnak adta a nevét, hanem számos növénynek is: *katakóró*, *katalinrózsa*, *borzaskata*. Egyes vidékeken még az esthajnalcsillagot is *katicscillagnak* nevezik. A férfinevek is köznevesülhetnek, így lesz a hencső vadász neve *gácsérpista*, a leselkedni szerető ember neve *lesipéter*, a pesti csibésznyelvben pedig *károlyka* a törvénytörő bíróságot megnevezése.

A szerzők ezzel az alkotásukkal új műfajt teremtettek a magyar könyvkiadásban. Nyelvtudományi (elsősorban névtani), néprajzi és kultúrtörténeti ismereteket csoportosítottak a keresztnévek köré. Ezzel nemcsak sok, más helyről nehézkesen előbányászható információt tettek egyszerűen hozzáférhetővé, hanem számos tudáselemet kritikailag újraértelmezve olvasztattak bele egy elegáns, áttekinthető szerkezetbe.

A könyv *A magyar nyelv kézikönyvei* sorozatban látott napvilágot. A Tinta Kiadó munkatársai most is gondos munkát végeztek. A jól áttekinthető tördelés, az olvasót előzőeken segítő tipográfiai megoldások hasznos segítőtárrá teszik a kötetet, amely bor-

vörös borítóján a stilizált magyaros motívumokkal (Temesi Viola érdeme) tetszetős tárgyként díszíti is polcunkat.

A lexikont bátran ajánljuk a tárgykör iránt érdeklődő értelmiségi nagyközönségnek. A legnagyobb szerepet azonban kétségtelül a bölcsészképzésben és a pedagógusképzésben fogja játszani névtani, művelődéstörténeti és kulturológiai stúdiumok sokoldalú taneszközeként.

Huszár Ágnes

Fedinec Csilla (szerk.)

Értékek, dimenziók a magyar-ságkutatásban

Budapest: Magyar Tudományos

Akadémia Magyar Tudományosság

Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. 313 p.

Az objektív véleményalkotásnak előfeltétele külső nézőpont választása. A vizsgálandó tárgytól el kell távolodni ahhoz, hogy elfogulatlanul megítélhető legyen; ez alaptétel a természettudományokban, követendő elv a szellemtudományokban, s valószínűleg helye lenne a politikában is. A nyelv szeszélyes játéka folytán azonban szereplővé válik a „külső” szemlélő is: a határainkon túli és az államhatáron belüli nyelvhasználó egyformán keresi helyét, lehetőségeit, identitását, gyökereit, jogát és rangját a magyarul beszélők közösségében. A bemutatandó tanulmánykötetből részletesen *A nyelv mint szimbólum* című nyelvészeti blokkot emelném ki, mely négy, Magyarországgal szomszédos országban élő szakember letisztult szemszögéből vizsgálja a nyelvi változás, szétfejlődés, nyelvhalál, azonosságtudat, nyelvoktatás, nyelvművelés, nyelvi jogok és a joggal való élés és visszazárás kérdéseit, azaz a kisebbség lét számtalanszor vitatott, meg nem oldott kérdéseit.

Ahogy a mindennapok eseményei múlt időbe téve megteremtik a történelmet, ugyanúgy hozzák létre az egymás mellé helyezett

állapotok a nyelvtörténetet. Történelem, nyelvtörténet: tudományos diszciplínaként, megváltoztathatatlan axiómaként rögzültek a beszélő tudatában, olyasvalamiként, amire az élő embernek nincs ráhatása, ami megváltoztathatatlan. Senki sem érzi magát egy lezárt folyamat résztvevőjének, tudomásul vesszük a megváltoztathatatlanok tartott tételeket. Aztán a pusztá tudomásulvétel átalakul a *tudományos alázat – köteles tisztelet – vallásos áhítat* furcsa egyvelegévé, s mindez elkezd önálló életet élni. Ettől kezdve a kételynek még a leghalványabb megfogalmazása is megbocsáthatatlan bűnnek minősül. A nyelvi különfejlődés egyenes út a nemzethalálhoz, s ennek elkerülésére az egyetlen gyógymód a nyelvművelők kezében van, akik vigyázó szemüket Budapestre vetik: ott dől el, mi a helyes és mi helytelen...

Szilágyi N. Sándor „A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban” című tanulmányában nem tesz mást, mint csupán nézőpontot vált, illetve olvasóját vezeti rá észrevétel nélkül nézőpontváltásra. Végeredményben arról van itt szó, hogy a deiktikus tér helyet cserél az intrinzikus térrel¹, s ezzel lényegesen megnöveli az objektivitás lehetőségét. Az olvasó így ráérezhet a kisebbségi lét paradoxonjára: *a kint van bent és a bent van kint*. A bentlevőséget a kisebbség számára a „határon túli” terminussal jelölt haza jelenti, mely a szó szoros értelmében az ő határain innen van... s folytathatnánk még hosszan a gondolatmenetet. A többszörös nézőpontváltás felgyorsítja a gondolkodást, szinte kikényszeríti a tárgyla-

gos ítéleteket. Ettől tételek dőlnek meg, axiómák végére kerülnek kérdőjelek, tételek rendeződnek új struktúrákba.

Szilágyi N. Sándor programadó tanulmánya az MTA 2002-es közgyűlésén elhangzott előadásának írásos változata, mely ma, azaz hét évvel később sem veszített aktualitásából. A nyelvi különfejlődés károsként való értelmezése, sőt a fejlődés/változás egyértelműen negatív megítélése, a konzerválásra irányuló törekvés továbbra is élő szemlélet. A nyelvtörténet korszakolásában javasolt változtatása ma sem jelenik meg a tankönyvekben, annak ellenére sem, hogy a javasolt 1918-as korszakhatár mellett feltűnt már egy újabb, az 1990-es is: ennek az évnek a politikai eseményei szintén nagy horderejű változást idéztek elő a magyar nyelv életében.²

Szilágyi egzakt módon írja le álláspontját, szünteti meg a félreértésre alkalmas pontatlanságokat. Elkülöníti egymástól a tényeket és a félreértelmezéseket, meghatározza az objektív eredményre vezető vizsgálat lehetséges kereteit. Ilyen félreértelmezés például: „Egy nem éppen általános, de nem is csak szórványosan előforduló egyoldalú értelmezés szerint a nyelvi különfejlődés azt jelenti, hogy a Magyarországon kívüli nyelvváltozatok eltávolodnak a magyarországitól. Mintha csakis azok változnának, a magyarországi meg nem. Márpedig ez biztosan nem lehet így. Hiszen az is tétele az általános nyelvészetnek, hogy a nyelvi változások tekintetében általában a központ az, amelyik könnyebben újít, gyorsabban változik, a periféria pedig konzervatívabb. Nyelvjárásaink esetében is a peremnyelvjárások a legarchaikusabbak. Ha pedig erre is gondolunk, akkor innen nézve rögtön látszik az is, hogy a magyarországi, illetve a többi regionális nyelvváltozat különfejlődése elég nagy részben annak is tulajdonítható, hogy a magyarországi nyelvváltozat különfejlődik a többitől, azok pedig

¹ „Miller és Johnson-Laird (1976, p. 396) a következőben határozta meg a deiktikus és intrinzikus téri referencia-rendszert. Deiktikus rendszer: „az a nyelvi rendszer, mely a teret a beszélő egocentrikus kiindulópontjából eredő koordináta-rendszerhez viszonyítva értelmezi.” Intrinzikus rendszer: „[az a nyelvi rendszer,] mely a téri kifejezéseket, a referens intrinzikus részeiből kiinduló koordináta-rendszerhez viszonyítva értelmezi.” (Alan Garnham: Néhány téri kifejezés egységes elmélete. In: Lukács Ágnes – Király Ildikó – Racsmány Mihály – Pléh Csaba (szerk.): *A téri megismerés és a nyelv*. Budapest: Gondolat, 2003. pp. 30–31.)

² Minya Károly: *Mai magyar nyelvújítás*. Budapest: Tinta Kiadó, 2003. p. 7.

nem követik ebben” (p. 108). A vizsgálat hagyományos keretét újjal cseréli fel: „... az ilyen sajátosságok vizsgálatára a klasszikus dialektológia nem alkalmas: ezek a jelenségek területhez köthetők ugyan, de nem nyelvjárási sajátosságok. Kutatásukra a szociolingvisztika bizonyul alkalmasabb keretnek” (p. 107).

A tanulmány további része, valamint Lanstyák István „A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után” című írása egymásra épül. Szemléletmódjukban közös tárgyyszerűség, a jóslások és félelmek igazolási kényszerre helyett a tények rendszerezése, összegzése mutatja meg a továbblépés lehetőségét. Szilágyi nagyobb általánosságban tipizálja a nyelvi változásokat, Lanstyák a szókincs rétegeit négy kategóriába sorolva elemzi részletesen, megkülönböztetve a táji, közmagyar, határon túli (közvetlen, illetve alaki kölcsönszavak) és államnyelvi eredetű kölcsönszavakat. Szilágyi példaként említ bizonyos típusokat, egyúttal megjelölve létrejöttüknek okát is. Ezek a következők:

- szervesen szerkesztésmód a magyarországi – különösen írott – nyelvhasználatban;
- a kétnyelvű közösségekben közkedveltebb az analitikus szerkesztésmód a magyarországi szintetikus helyett;
- a funkcionális nyelvváltás nem elsősorban a kétnyelvűséggel függ össze, hanem az intézmények, fogalmak másféle felépítésével.

A szaknyelvoktatás hiányosságait Szilágyi mellett Lanstyák és az erdélyi nyelvi helyzetet elemző Péntek János is („A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái”, pp. 136–152) súlyos gondként jellemzi: kódváltásra kényszerül a legtudatosabb nyelvhasználó is, ha nem ismeri – mint ahogyan nem is ismerheti, hiszen nem létezik – anyanyelvén az egyes szakmák terminológiáját.

Lanstyák részletesen elemzi a nyelvi szétfejlődés okait, lefolyását. Eredményei mindenben alátámasztják Szilágyi megfigyeléseit. A határon túli szavak jellegzetességeinek egy része már az 1918 előtti időszakban ki-

alakult különbségekre vezethető vissza, mivel peremterületi helyzetben kevésbé jutottak el ide a központban létrejövő változások (lásd Szilágyi). Az 1918 utáni helyzetben az egyes régiók nagymértékben elszigetelődtek egymástól, ez a szétfejlődést erősítette; ugyanakkor a kisszámú oktatási intézmény (elsősorban főiskola, egyetem) a távoli régiók beszélőit addig soha nem látott mértékben hozta össze, ez viszont addig nem tapasztalt nyelvhasználati hasonlóságokat idézett elő. A szétfejlődés fontos oka természetesen a politikailag alárendelt státusz a határainkon túl, míg a kitelepítésekkel, lakosságcserével Magyarországon gyakorlatilag egyre kevésbé volt meg a lehetősége a kétnyelvűségnek. Fontos tényező még, hogy a szomszédos országokban egymáshoz képest is különböző státusú a magyar nyelv, más az intézményi, oktatási háttér.

Péntek János az erdélyi helyzet tekintetében több tényezőt elemez részletesen, ezekből kettőt emelnék ki:

– Erdély nyelvileg korántsem tekinthető egységesnek. A tagoltság nagyrészt ma is megfelel az évszázadok során kialakult nyelvjárásoknak. Ehhez járultak a nyelvi egységsülésnek a legkevésbé sem kedvező történelmi-politikai folyamatok, a településszerkezet alakulása, az egyház gyakran kétséges befolyása: „Ez a kompromisszum [ti. a kétnyelvűség megjelenése a liturgiában] az egyház védekező stratégiájához tartozik, amely az etnikus jelleg feladásával megpróbálja megőrizni azokat a híveket is, akik nyelvet váltottak. [...] A moldvai magyarok helyzete pedig azt bizonyítja, hogy a római katolikus egyház általánosabb anyanyelv-bátorító gyakorlata ellenére, és annak ellenére, hogy tagadhatatlan a helyi népi közösségekhez való kötődése, vannak különleges helyzetek (és nemcsak Romániában), amikor világegyházként éppen az erőszakos asszimilációban játszik szerepet” (p. 142). A negatív példa említése azonban nem öncélú, a szerző nem áll meg a pusztá szemrehányásnál, illetve számonkérésnél, hanem mindezekon felülemelkedik, túlmutat

a jobbitás érdekében: „Érdeemes arra is figyelemmel lenni, hogy mind protestáns, mind katolikus közösségekben előfordul, hogy az egész közösségre kiterjedő nyelvcsere követően a magyar nyelv ritualizált szövegek reliktumnyelveként szakralizálódik: mindennapi nyelvként átadja a helyét a románnak, szakrális használatban viszont megőrződik. *A nyelvi tervezésben ez kiindulópontja lehet a nyelvi revitalizációnak, nyelvvelésztésnek*” (p. 143 – kiemelés tőlem, H.R.).

– Az egyház mellett az iskolai oktatás hibáira is felhívja a figyelmet: főleg székelyföldi nyelvi szigeteken élők továbbtanulási, előbbrejutási esélyeit rontják az államnyelv (ebben az esetben a román) oktatásának hiányosságai. A románul tudást csak elvárja, megköveteli az iskolarendszer, de az oktatására nem fordít gondot.

A kötet nyelvészeti témájú tanulmányainak következő fontos tematikai egysége az identitástudat és a nyelv kapcsolatának vizsgálata. „A Kárpát-medence egész magyarságára kiterjedő, az 1990-es években végzett szociológiai vizsgálat következtetése szerint a kisebbségi magyarok döntő többsége magyar identitású, identitástudatuk alapvetően nem etnikai, hanem kulturális jellegű” – szögezi le Péntek János (p. 144). Az identitástudat–nyelv–iskola összefüggéseit elemzi Csernicskó István „Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben” című tanulmányában. Eredményei egyértelműen tanúsítják a kárpátaljai magyarok ragaszkodását anyanyelvükhöz, az iskola nyelvmegtartó szerepét. Mindezeket összevetve az ukrán nemzetpolitika törekvéseivel, melyekkel az iskoláztatást a homogén nemzetállam szolgálatába kívánja állítani, előre jelezhetők a kialakuló konfliktusok.

A fentiekben bemutatott nyelvészeti blokk jellemezhető áttekintésként, mint helyzetkép, beszámoló – de minden tanulmányában benne van a „munkaterv” egy vagy több eleme is. E munkaterv teljesített pontjaira konkrétan is hivatkozik az első három szerző, akik elismeréssel nyugtázzák a nyelvi szét-

fejlődést dokumentáló munkákat, amelyek „határtalanítás” néven már bevonultak a köztudatba: a nyelvi korpusz határon túli anyagának gyűjtése, a szótárprogram. Az adatoknak a szótárba való bekerülése, a szótári minősítés összehangolása a tényleges adatokkal jelentős eredmény a dokumentálás területén.

A tényfeltárásnak, rendszerezésnek, az adatgyűjtésre épülő véleményformálásnak és tájékoztatásnak mintapéldáit nyújtják a szerzők a fentiekben ismertetett *A nyelv mint szimbólum* című részben. A nyelvészeti megközelítés mellett a történelem, irodalom, népességföldrajz, filozófia indíttatásából vetődnek fel újra és újra az identitás, a külső-belső nézőpont szükségszerű körforgásának dilemmái a további tematikus egységekben: *Identitáskonstrukciók, Történelmi léthelyzetek, Az irodalom eszköztára*. Bár nyilvánvaló, hogy az egyes tanulmányok nem előzetesen kitűzött terv, egységes útmutató szerint készültek, mégis minden tanulmány közös szellemiségében, problémaérzékenységében, tárgyyszerűségében, kiemelkedő szakmai színvonalában, a megformálás tisztaságában, s nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az élvezhetőségben. Megfontolandó, hogy érdemes lenne a kötetet idegen nyelv(ek)en is megjelentetni, s ezzel pozitív irányba befolyásolni a rólunk kialakult képet.

Úgy tűnik, a kisebbségi lét egzisztenciális kérdései példaértékű józanságra intik a szakembert. Ragaszkodik a tényekhez, nem hadakozik Don Quijoteként álságos összeesküvést őrlő szélmalomokkal, nem oktat ki, nem fenyeget és nem zár ki senkit sehonnan. Nem ás és nem temet be se gödröket, se árkokat. Ehelyett gondolkodik, és gondolkodásra késztet.

Hegedűs Rita